

azok elsősorban nem is a trianoni Magyarország területén voltak, és amikor kivándoroltak Magyarországról, az még a Monarchia volt.” (? – A szerk.)

„Nem értek egyet Valuch Tiborral, aki azt mondja, hogy a Rajk-per volt a fordulópont. Én meg vagyok róla győződve, hogy a Mindszenty-per volt az ország számára a fordulópont. Az embereket sokkal jobban megrémítette az, hogy mit lehet az ország hercegprímásával megtenni, mint hogy egy kommunista politikus, aki egyébként nem volt népszerű, akit mint belügyminisztert nem sokra tartottak, ott mi volt. Nem az apukámat akarom idézni, aki amikor rákérdeztem, akkor azt mondta: »Hát, nem a mi ügyünk, kislányom, a komcsik nyírták egymást.«” Az ellenállók igazán hősök voltak, akik életüket adták a szabadságért.

Rainer véleményével szemben: a zsidók üldözése (és a németek kitelepítése) nagyhatalmi nyomásnak köszönhető. Sajnálja, hogy nem hangzott még el: 700 ezer embert vittek el a Gulágra.

VITAINDÍTÓ ELŐADÁSOK (MÁSODIK RÉSZ)

Valuch Tibor: Közelítés a Kádár-kori mítoszainkhoz²

Bevezetés

Shokás azt mondani, hogy a múlt folyton változik attól függően, hogy ki, mikor és hogyan értékeli az egykor megtörtént eseményeket. Az állításban kétségtelenül sok igazság van, különösen akkor, ha ezt a közelmúltra vonatkoztatjuk. Az is megfigyelhető, hogy a történelmi emlékezetben időről időre mitikus elemek jelennek meg, amelyek még jobban megnehezítik a történelem tárgyilagos elemzését, értelmezését mind a kutatók, mind a tanárok számára. A következőkben a Kádár-korszakhoz kapcsolódó, időről időre változó mértékben mitizálódó történelmi emlékezet valóságtartalmát próbálom meg összefoglalni, az adott keretek között természetesen a teljesség igénye nélkül

A korszak megítélésének változásai

A rendszerváltozást követő másfél-két évtizedben elsősorban a közvéleményben, a társadalmi emlékezetben, de helyenként a tudományos megközelítésekben is felértékelődött a Kádár-korszak mint a szociális biztonság, az általános, a mindenki számára elérhető jólét, az egyéni és társadalmi gyarapodás, más értelmezésben pedig a polgárosodás, illetve a „fogyasztói

² A tanulmány a Történelem Tanárok Egylete által szervezett, *Egyezzzünk ki a múlttal!* című vitasorozat keretében, 2010. február 27-én tartott előadás alapján készült.

szocializmus” korszaka. A közvélemény megítélésének változásait az elemzők többsége elsősorban a múlt iránti nosztalgiával magyarázza, ami nemcsak az egyéni, hanem a közösségi élet eseményeit és feltételrendszerét is megszépíti. Feltételezhetően ennek is szerepe van abban, hogy napjainkban a Kádár-korszak olyan, mitizált emlékezetének megerősödését is tapasztalni lehet, amiben már nem a forradalmat leverő, hanem a néppel összekacsintó, az orosz megszállást már-már Bethlen Gábor-i ügyességgel kijátszó Kádár-kép a meghatározó. Példaként elegendő a Kádár-szobor felállításának 2001 nyarán felvetett ötletét kísérő vitákra és véleményekre utalni. S az is megfigyelhető, hogy ez a kép az elmúlt években sem változott meg érdemben.

A közítélet ilyenét alakulásának hátterében véleményünk szerint három tényező húzódik meg:

1. A 20. századi magyar történelemben a '60-as évek közepétől a '70-es évek végéig tartó másfél évtizedre esik az ország civilizációs szintjének, a hétköznapi élet anyagi-technikai feltételrendszerének jelentős, a többség számára kézzelfoghatóan érzékelhető mértékű javulása, emelkedése. Ezt a változást akkor és ma is sokan úgy értelmezték/értelmezik, mint a viszonylagos jólét általános-sá, pontosabban elérhetővé válásának (kivételes) pillanatát.

2. A rendszerváltozás címszóval jelölt átalakulási folyamat a magyar társadalom többségétől igen nagy áldozatokat követelt meg, a munkahelyek tömeges elvesztése, a létbizonytalanság megtapasztalása nagy létszámú társadalmi csoportok alapélményévé vált a '90-es évek első felében. A megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás társadalom-lélektani szempontból új szocializációs mechanizmusok elsajátítását is megkövetelte, ami kevesek számára volt mentes a megrázkódtatásoktól. A rendszerváltozás vesztesei – a nagyipari munkások, az alacsony iskolázottságúak, az agrárszféra fizikai foglalkozású alkalmazottainak többsége, a romák, a (kis)nyugdíjasok – számára a kádári konszolidáció időszaka, relatív kiszámíthatóságával, a garantált megélhetési minimum „intézményével,” a korlátozott szabadságjogok ellenére is, gyakorlatilag természetes és önkéntelen módon értékelődött, illetve értékelődik fel. Kissé sarkítva (ebből az aspektusból) a Kádár-rendszer már-már kvázi ideális gazdasági hatalomként értelmeződik, hiszen annak keretei között „mindenki” számára biztosított volt a megélhetés minimuma, a szociális és egészségügyi alapellátáshoz való hozzáférés lehetősége, illetve az ügyesebbeknek a korlátozott mértékű anyagi gyarapodás esélye is.

3. A felértékelődés harmadik tényezőjének a jelen viszonyokkal való elégedetlenség tekinthető. Ez nem egyszerűen az éppen hatalmon levő kormányzó garnitúrával és általában a rendszerváltás politikai elitjével, annak teljesítményével való elégedetlenséget fejezi ki, hanem megkérdőjelezi a rendszerváltozás folyamata által megkövetelt áldozatok értelmét is. Egészen leegyszerűsítve: mi

értelme van a változásoknak, ha a társadalom jelentős csoportjai ezzel mindössze a négyévenkénti véleménynyilvánítás lehetőség nyerték meg?

Az életszínvonal mint a kádári politikai központi eleme?

A magyar közvéleményben és a társadalomtudományban hosszú ideje jelen van az a meggyőződés, hogy az 1956-os forradalom leverését követően a Kádár-rendszer stabilizációja és konszolidációja azért lehetett olyan gyors és sikeres, mert a kommunista párt vezetése levonta a Rákosi-korszak politikájának tanulságait, a forradalom árnyékában igyekezett elkerülni a társadalmi konfliktusokat, fokozatosan változtatott a hatalom gyakorlásának mechanizmusán, módosította a gazdaságpolitikát, s egyfajta „jóléti fordulatot” hajtott végre. Való igaz, hogy a politikában az 1956-os megtorlás lezárulását, illetve az 1963-as amnesztiát követően fokozatosan mérséklődött a nyílt erőszak szerepe, a gazdaságban pedig a kollektivizálás befejezése és az erőltetett iparosítás folytatása mellett két kisebb engedményt tettek: egyfelől a gazdasági tervek készítése során nagyobb figyelmet fordítottak a lakossági fogyasztásra és előírták a fogyasztási cikkek termelésének növelését, másfelől pedig egyfajta prioritásként kezelték a reálbérek növelését. A közhiedelemmel és napjaink történelmi emlékezetével ellentétben, mindkét változás az egypártrendszer fennmaradását szolgálta, és nem jelentett eltérést az alapvető politikai céloktól és ideológiai meghatározottságoktól. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1949 és 1953 között, a kommunista berendezkedés időszakában a háború által egyébként is erősen megviselt magyar társadalmat „sikerült” még jobban elszegényíteni, az életkörülmények legfontosabb jellemzőinek bázisszintje igen alacsonyra került. Így tehát minden olyan változás, változtatás, engedmény, amely viszonylag széles körben észrevehetően javította a mindennapi életkörülményeket, a valóságosnál nagyobb társadalmi és politikai jelentőséget kapott. 1956 után az egyes társadalmi csoportok tagjai feltehetően az engedélyezett szabadság „kézzelfogható” élményeként élték meg, hogy egyre kisebb fáradsággal beszerezhetőek a létfenntartáshoz szükséges, alapvető élelmiszerek, majd a '60-as évek közepétől a tartós fogyasztási cikkek révén már – nyilvánvalóan korlátozott értelemben – „felhalmozásra” is lehetőség nyílt. A kommunista párt saját politikai és gazdasági rendszerének működőképességét látta bizonyítottnak azáltal, hogy képes volt biztosítani az ellátást az alapvető cikkekből, majd pedig, ha kissé nehézkesen is, de a „befektetésre alkalmas” tartós fogyasztási cikkek beszerezhetőségét is megteremtette. Mindezek ismerete már önmagában is megkérdőjelezi azokat a vélekedéseket, amelyek szerint a politikai hatalom és a társadalom között a '60-as években valamiféle „nagy kiegyezés” kötött, aminek értelmében a hatalom az anyagi gyarapodást kínálta fel cserébe a társadalom számára a politikai jogokról való lemondásért. Az a vélemény sem kellően alátámasztott, miszerint valamiféle

magyar sajátosságokkal rendelkező „fogyasztóiszocializmus-modell” alakult volna ki, ahogyan a kádári politika bölcs belátását is némiképp túlzás előtérbe állítani. Hiszen a különböző források tanúsága szerint a változtatások háttérben a rendszer működőképességének megőrzése játszott meghatározó szerepet. Kétségtelen tény, hogy az '50-es évtized első felének katasztrofális hiánykorszakát követően a '60-as években a kereskedelmi ellátás fokozatosan stabilizálódott Magyarországon. Az áruellátás kiegyensúlyozottabbá válása azonban nem jelentette a hiány megszűnését.

Mi volt a fogyasztás tényleges szerepe a korszakban?

A Kádár-korszakban fontos tényező volt a fogyasztás fokozatos felértékelődése, a fogyasztói magatartás előtérbe kerülése. A család és a háztartás fogyasztási egységként is egyre fontosabbá vált, a fogyasztás mikro- és makrotársadalmi szinten egyaránt az önkifejezés és a társadalmi különbségtétel eszköze lett a '70-es, '80-as évek Magyarországon. Ennek tükrében érdekes kérdés: miként jelenítették meg az egyes családok, a különböző társadalmi csoportok státusukat a fogyasztás segítségével? Ebben a reprezentációs folyamatban nyilvánvalóan fontos szerepe volt az öltözködésnek, a tartós fogyasztási cikkeknek, az autónak, a „teleknek”, az új lakás építésének. Hiszen ezek alkalmas eszközök voltak a vélt, a valóságos vagy éppen a vágyott társadalmi státus megjelenítésére. A presztízsértékű fogyasztási cikkek minél gyorsabb megszerzése és birtoklása széles társadalmi csoportok számára a modernizálódásra való hajlandóságot, a „lépéstartás képességének” kifejezését jelentette már a '60-as évektől, amikor ezek szélesebb körben is elérhetővé váltak.

Nagyon érdekes kérdés, miként befolyásolta a közgondolkodás és a mentalitás változásait a fogyasztás. Miként tükröződött mindez a tárgyi kultúrában? A lakókörnyezet kialakítása, helye, berendezése, az öltözködés, a viselt ruha és a táplálkozás mennyisége és minősége meglehetősen egyértelműen kifejezi használójának, tulajdonosának, viselőjének az egyes embernek a társadalmi helyzetét, azonosságtudatát, kötődését. A csoportazonosságot kifejező tárgyak, eszközök beszerzése időről időre felértékelődött a 20. század második felének Magyarországon. Ha a kor kiemelt társadalmi csoportjának, a városi munkásságnak az átalakulását emelem ki példaként, jól látható a fogyasztás rétegződésbeli szerepe. A második világháború befejeződését követően a tömegfogyasztási cikkekkel való ellátottság nem volt jellemző, a '60-as évek végétől a városi munkásháztartások felszereltsége – televízió, hűtőszekrény, mosógép, centrifuga – is folyamatosan javult, a lakások nagyobbakká, jobban berendezettekké váltak, a „proletár lakókonyhát” felváltotta a nappali, elérhetővé váltak az olyan szimbolikus cikkek, mint az autó vagy a „telek.” A városi munkásság belső tagoltságában, a hagyományos csoport- és rétegtípusok mellett,

egyre nagyobb szerepe lett a növekvő mértékű személyes tulajdonnak vagy éppen a tulajdon hiányának. Ez a folyamat irányát tekintve hasonlított a nyugat-európai munkásság átalakulásához, de egyrészt időben később bontakozott ki, másrészt minőségileg más körülmények között ment végbe, harmadrészt az alacsonyabb „jóléti”, fogyasztói szint elérése összehasonlíthatatlanul nagyobb egyéni erőfeszítést és áldozatot követelt meg.

Melyek voltak a fontosabb sajátosságai a „kvázi fogyasztói társadalom kialakulásának Magyarországon? A második világháborút követő évtizedekben a fogyasztói társadalmak kapcsán nyilván senki sem Magyarországra és a többi szocialista országra, hanem a különböző nyugat-európai társadalmakra gondol elsőként. Nem szabad elfeledkezni azonban arról, hogy – ha megkésve is – a '60-as évek végétől e régió országaiban is kibontakozott egy sajátos, „fogyasztási forradalom”, ami országoként eltérő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az uralmon levő kommunista pártok stabilizálják, meghosszabbítsák uralmukat, hiszen a régió legtöbb országában, így Magyarországon is a politikai vezetés a szociális biztonság garantálását legitímációja alapelemének tekintette éppen úgy, ahogy az áruellátás stabilitását és a fogyasztási lehetőségek bővítését is ebbe a körbe sorolta. Miután e téren az állami beavatkozás szerepe fokozatosan mérséklődött, a lakosság számára a fogyasztás jelentősége nőtt. A kezdetben mérsékelt, majd fokozatosan erősödő fogyasztási kényszernek ennél fontosabb mozgatórugója volt, hogy a fogyasztás – lakásépítés, autóvásárlás, hétvégi telek vétele – révén lehetett többé-kevésbé értékálló és legitím módon felhalmozni.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy turizmus tömegesedése, az ország nyitottabbá válása, a „nyugati” fogyasztási minták megismerése nyilvánvalóan új vágyakat és célokat keltett, elősegítette a különböző társadalmi csoportok mentalitásának változásait. Saját helyzetének megítélése során a döntő többség a nyugat-európai fogyasztási helyzethez és lehetőségekhez viszonyított. A szocialista gazdasági viszonyok között mindez már csak azért is tartós feszültséghelyzetet teremtett, mert a termékek előállítói a terv, illetve a különböző tervelőirányzatok teljesítésében voltak érdekeltek, vagyis a mennyiségi szempontok fontosabbak voltak a minőségiéknél. Emellett a versenyhelyzet hiánya, korlátozottsága nem teremtett igényt a minőségi mutatók javítására; minthogy a termelés gyakran nem fedezte a szükségleteket, gyakorlatilag majdnem mindent el lehetett adni. A gyártók többnyire monopolhelyzetben voltak, amivel „természetes módon” járt együtt a rossz kiszolgálás, a selejtes árukínálat.

A rendszer működésének jellegzetességeként a lakást, a helyi tömegközlekedést, az alapvető élelmiszereket, az üzemi étkeztetést szociális juttatásként a tényleges bekerülési áránál jóval alacsonyabban tették elérhetővé. Ezzel elmentében a luxus- és presztízscikkek a bérekhez viszonyítva meglehetősen

drágák, az átlagjövedelműek számára nem vagy csak alig megfizethetők voltak. A közszükségleti termékek mesterségesen alacsonyan tartott árai miatt Magyarországon és más közép-európai országban is előfordult például, hogy a támogatott árú kenyeret időnként a maszek állattartók takarmányként használták. De ehhez hasonló módon a pazarlásra ösztönzött a háztartási energia évtizedeken keresztül alacsony – az előállítás költségeit sem fedező – ára is.

A rögzített árak politikája meghatározta a termelők és a fogyasztók viselkedését. Az üzemek között nem dúlt a konkurenciaharc, ezért sem a minőségjavításban, sem pedig a termékek árának csökkentésében nem voltak érdekeltek. Az állami kézben levő fogyasztásicikk-termeléssel és -kereskedelemmel szemben a szűk területre korlátozott magánszektor kínált alternatívát. A fogyasztók, ha tehették, inkább maszek termékeket vásároltak, de erre a magánkisipar és kiskereskedelem korlátozása miatt csak korlátozott lehetőségük volt. A hiány miatt gyakran a silány termékek is nagy mennyiségben fogytak el. A kor kereskedelmében a vásárló többnyire bizonyos zavaró körülményt jelentett a dolgozók számára, akik általában szintén nem voltak érdekeltté téve sem az eredményes, sem az udvarias munkában. Az értékesebb termékek beszerzését a személyes kapcsolatok kiépítése és működtetése tette lehetővé.

Fontos volt, hogy Magyarországon a '60-as évek második felétől – a korábbi évek, évtizedek nélkülözéséhez viszonyítva – egyfajta, meglehetősen viszonylagos bőség korszaka kezdődött el. Ennek a korlátozott bőségnek a meg tapasztalása meghatározó módon befolyásolta a gondolkodást, a mentalitást az értékrendet. S nyilvánvalóan átmeneti és állandóan változó társadalmi különbségek alakultak ki a tévét vagy autót már birtokló és azzal nem rendelkező, a háztartását teljesen modernizáló vagy a hagyományos eszközöket használó, a saját erőből új házat építő vagy arra képtelen falusi és városi, szellemi vagy fizikai foglalkozású háztartások, családok között, majd egyre fontosabbá vált az aktuális divat követése, a divatosá váló s ily módon is felértékelődő tárgyak mielőbbi beszerzése. Vajon lehet-e arról beszélni, hogy a szocialista rendszer viszonyai között a magánszférában újfajta „megbecsüléskultúra” kezdett kialakulni, aminek fontos részét képezte a fogyasztás képessége, a kor felemás fogyasztói kultúrája? Ha a divat kifejezést nem pusztán az öltözködésre vonatkoztatva használjuk, hanem szélesebb társadalmi értelemben is, akkor jól látható, hogy a '60-as évek végétől Magyarországon kezdett társadalmi divattá válni a jól öltözöttség, a tartós fogyasztási cikkek beszerzése és birtoklása, a lakások korszerűsítése és a minél nagyobb alapterületű lakások, lakóházak, valamint a különböző minőségű nyaralók építése. Mindez a külső látszat megteremtésének és fenntartásának az eszköze is volt.

A kialakuló „felemás fogyasztói kultúrának” ugyancsak fontos társadalmi adottságai és feltételei voltak. Az ellátási szempontból kivételes helyzetben lé-

vők viszonylag szűk rétegétől eltekintve a magyar társadalom többsége a tartós életfeltételek közé sorolta be az áruhiányt. A hiány a hétköznapi és a fogyasztás szerves részévé tette a korrupciót. Ehhez alkalmazkodva viszonylag gyorsan kialakultak a különböző válaszreakciók. Így például a '70-es évek végéig csak mérsékelten csökkent az önellátás, és felértékelődött a „szocialista összekötetések”, valamint a kölcsönösségen alapuló szolgáltatások szerepe a hétköznapiakban. A kurrens termékeket az évtizedes gyakorlat szerint többnyire csak a „pult alól” lehetett beszerezni. A kereskedelmi alkalmazottak az ismerősök és rokonok számára félretették a keresett cikkeket, ezért cserébe különböző ellenszolgáltatásokat kaptak.

Mindenki jobban élt-e akkor, mint a rendszerváltás után? Megszűnt-e a mélyszegénység a Kádár-korban?

A Kádár-korszakban a szegénység a politika és a propaganda szintjén nem létezett, a valamelyest aktívabbá váló szociálpolitika, az emelkedő életszínvonal próbálta feledtetni a jelenséget. A hétköznapi valóságában azonban jól látható volt, hogy vannak emberek, embercsoportok, akik „vízzel főznek”, abnormális lakáskörülmények között élnek, keményen küzdenek a létfenntartásukért, vagyis szegények.

A szegénységben élők számát és arányát nehéz pontosan meghatározni. Ha a mindenkori átlagjövedelem kétharmada alatt élőket tekintjük szegénynek, akkor 1962-ben a magyar társadalom 26%-a, 1972-ben 21%-a, 1982-ben 16%-a sorolható ide. A szegénység nemcsak a jövedelmi helyzet, hanem életforma függvénye is. Kemény István 1970-ben készített, nagy visszhangot keltő elemzése szerint a '60-as, '70-es évek fordulóján a jövedelem, az életforma és az életkörülmények alapján a szegények közé lehetett sorolni a sokgyermekes munkáscsaládokat, a gyermekeit egyedül nevelőket és igen nagy számban a parasztból lett, városi életviszonyokhoz hozzászokni képtelen munkásokat. Ezt a megállapítást részben igazolták az egy évtizeddel későbbi, 1980-as népszámlálási adatok is. Eszerint 1980-ban a háromgyermekes családok 18, a négy- és több gyermekes családok 30%-a lakott egyszobás lakásban.

Bár hivatalos és nyilvános létminimum-számítás Magyarországon a Kádár-korszakban a '80-as évek elejéig nem volt, a SZOT és a KSH keretein belül időről időre folytattak ezzel kapcsolatos számításokat. Legkorábban 1956 tavaszán készített létminimum-elemzést a SZOT. Ebben többek között megállapították, hogy „egy felnőtt havi létfenntartásához 580 forint, egy 3 tagú munkáscsalád havi minimális megélhetéséhez 1440, egy 4 tagúnak 1900 forint szükséges. (...) A számítások alapján a következőket lehet megállapítani: a bérből és fizetésből élő családok mintegy 30-35%-a nem éri el a létminimumot, idetartozik a bérből és fizetésből élő népesség kb. 40%-a. Az idetartozó családok többsége 4 vagy

többtagú. Egy dolgozó keresete általában nem elegendő a 3 vagy többtagú családok megélhetéséhez. (...) A létminimum alatt élőknel igen alacsony színvonalon kerül kielégítésre a hús- és zsírszükséglet. Az igen alacsony jövedelműek a húsból is a legolcsóbb fajtákat – ló- és birkahús – vásárolják.”

Publikus tanulmányok a létminimum kapcsán továbbra sem készültek, ám 1968 után gyakoribbá váltak a belső használatra szánt elemzések. Ezek egyike szerint 1970-ben a társadalmi minimumot olyan összegű jövedelemnek tekintették, amely „racionális gazdálkodás mellett biztosítja az emberi lét fizikai fenntartásán felül a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlettség adott szintjén kialakult és általánosan társadalmi igényvé vált javaknak és szolgáltatásoknak a szerény, de társadalmilag még elfogadható színvonalú fogyasztását”. E számítások szerint a szegénységi küszöbnek megfelelő, egy főre jutó átlagos összeg 1968-ban 660 forintot, a társadalmi minimum egy főre vetített összege 880 forintot tett ki.

1972-ben, az akkor legalacsonyabb jövedelmi szinten (800 Ft/fő/hónap) a népesség egytizede élt. „Ezek egy főre jutó havi átlagos jövedelme mindössze 610 Ft volt”, valamivel kevesebb, mint a négy évvel korábban megállapított szegénységi küszöb összege. Ez is arra utal, hogy a „gulyáskommunizmusként” is emlegetett kádári konszolidáció folyamatában nemcsak a gyarapodás lehetősége nem volt mindenki számára adott, de sokaknak a mindennapi létfeltételek biztosítása is nehézségeket okozott. Ugyanakkor sokan kaptak a szegénységi küszöböt el nem érő, de rendszeres pénzbeli juttatásokat (nyugdíjak, járadékok) azok közül, akik korábban nem rendelkeztek rendszeres jövedelemmel, illetve nem voltak jogosultak a társadalombiztosítási ellátásokra. Ők mindezt egyértelműen helyzetük javulásaként, a „garantált megélhetési minimum” elérhetővé válásaként értelmezték. Ezzel együtt azonban a minimális életfeltételek hiányával jellemezhető szegénység sem szűnt meg a Kádár-korszakban, noha kétségtelen, hogy a '60-as, '70-es években csökkent a mélyszegénységben élők száma.

Losonczi Ágnes 1968/69-es, békési kutatásai során szintén azokat sorolta a szegények közé, akik esetében az egy főre eső jövedelem átlaga 600 Ft alatt maradt, lakása földes vagy vályogfalú, ruházata hiányos, háztartási géppel nem rendelkeztek. Ugyanebben a kategóriarendszerben a szűkösen élők közé azok tartoztak, akik esetében az egy főre jutó jövedelem 800 Ft-nál kevesebb, lakása alacsony felszereltségű, ruházata megfelelő, legfeljebb egy háztartási géppel és/vagy rádióval rendelkeznek. A '70-es évek budapesti szegényeinek egy része a fővárosban született, másik része, pedig az '50-es, '60-as években, vidéki nincstelenként érkezett ide.

1982-ban az MSZMP Politikai Bizottságának határozatára bevezették a létminimum-számítást Magyarországon, vagyis releváns statisztikai adatok is-

meretében ekkortól kezdve lehetett reálisabban felmérni a létminimum alatt élők számát. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a statisztika elsősorban csak a „gazdaság szocialista szektorában” keletkezett jövedelmeket volt képes regisztrálni, a rejtett gazdaságban megszerzetteket már nem. Másrészt a statisztikai adatok lényegében csak az állandó munkaviszonnyal rendelkezők körére vonatkoztak, az alkalmi munkavállalók a felmérésekbe nem vagy csak elvétve kerültek be. 1982-ben a létminimum egy főre számolva havonta 1900 Ft volt.

Látszat és valóság – a mindennapi élet és keretei

„Figyeljék a kezemet, mert csalok” – mondta Rodolfo, a kiváló bűvész a '60-as, '70-es években, előadásainak kezdetén. Valóban a látszat csal: a mindennapok történelmének sokféle arca és sokféle emlékezete volt, van, és sokféle illúzió kötődik hozzá, különösen a Kádár-korszakhoz. Napjainkban sokak emlékezete szerint ez olyan kor volt, amiben mindenki jól élt vagy legalábbis megélt. Olyan kor volt, amikor a második világháború befejeződését követő, a katasztrofális hiánnyal és sok-sok nélkülözéssel jellemezhető egy-másfél évtizedet követően már majdnem mindent lehetett kapni a boltokban, amikor majdnem mindenki úgy élt, ahogy akart. **Majdnem** – ez a kulcsszó a korszak megértéséhez. Látszat és illúzió: talán a Kádár-korszak mindennapjainak legfontosabb jellemzői. A Kádár-kor „majdnem”-ének megértéséhez természetesen a Rákosi-korszak megismerése is elengedhetetlenül fontos.

Köztörténeti értelemben a Kádár-korszak valóban 1956-ban kezdődött és 1989-ben ért véget. A rendszerváltozás előtt a történelmi szakirodalom éles cezúráként kezelte 1956-ot, kiemelve, hogy Kádár János hatalomra kerülésével egészen más korszak vette kezdetét. 1956 forradalmának korszakos jelentőségét és hatásait nem vitatva rá kell mutatni arra, hogy az 1956–1963 közötti időszak a politika, a gazdaság- és a társadalomirányítás terén egyaránt igen erős kontinuitást mutat az 1948–1956 közötti időszak gyakorlatával.

Az 1956–1989 közötti időszakból több fordulópont is kiemelhető:

1961 – a kollektivizálás befejezése,

1963 – az amnesztia, az 1956 után elítéltek többségének szabadon engedése, a kádári konszolidáció kezdete,

1968 – a gazdasági reformok bevezetése,

1972/73 – a reformok leállítás,

1978 – a gazdasági válság kibontakozása, a konszolidációs periódus lezárulása,

1982 – a kisvállalkozások engedélyezése, a magánszektor liberalizálása,

1986/87 – a politikai válság elmélyülése.

A mindennapi élet változásait a politika nyilvánvalóan befolyásolta, ám e téren a fordulópontok nem esnek egybe a politikatörténeti fordulatokkal. A forra-

dalom leverése után emelték a béreket, a korábbinál nagyobb figyelmet fordítottak az ellátásra, de az életkörülmények nem változtak meg alapvetően. A '60-as évek végéig kisebb-nagyobb módosulásokkal ugyan, de lényegében a két háború közötti szokások és hagyományok éltek tovább a mindennapokban, s ezek a '60-as, '70-es évek fordulójától kezdtek megváltozni, elsősorban a technikai és civilizációs fejlődés következtében. A fordulat a mindennapokban tehát a '60-as évek végén és a '70-es évek elején ment végbe. Ekkor vált népszerűvé a miniszoknya, státuszszimbólummá a televíziókészülék, a Trabant, a Zsiguli, a „telek”, a hétvégi ház, a fiatalok körében hódított a beat és a rockzene, a hosszú haj és a farmer-nadrág viselete. Ekkor teljesedett ki a mentalitás és a közgondolkodás átalakulása, a „homo kadicus” – a fennálló viszonyokat tartósnak tekintő, azt elfogadó és ahhoz alkalmazkodó – életszemléletének térhódítása. Magyarország ekkoriban vált a „legvidámabb barakká” a keleti blokkban. Ez az időszak a '70-es, '80-as évek fordulójától, a gazdasági válság elmélyülésének következtében részben lezárult. Az ország eladósodása árán ideig-óráig sikerült mérsékelni az életszínvonal csökkenését, ám ez a politika lerövidítette a szocialista rendszer bukásához vezető utat. A '80-as években az életkörülmények fokozatosan romlottak, a megélhetés nehezebbé vált Magyarországon. Ezek jelentették a mindennapi élet változásainak a kereteit a Kádár-korszakban.

Ujvári Pál: A kommunizmus évtizedei tankönyvekben és tanórákon – összefoglaló*

A tanár, aki nem történész, gyakran bajban van, például a '45 utáni korszakkal kapcsolatban: bevigye-e a személyiségét a tanítás folyamatába vagy sem? Ettől függetlenül: a tanár nem lehet semleges. Megnézte a kerettantervet stb.: **a tanárokat, mint közalkalmazottakat, a demokratikus értékek átadására kötelezik.**

Két példa a forráshasználatra: fénykép az 1948-as egyesülési kongresszuson Rákosi és Szakasits kézfogásáról, majd alatta Petri György verse (a *Befejezetlen múlt* 6. az előadó által írt részéből, 192.) és Gerő levele (talán Pető Iván ásta elő?) Vas Zoltánnak: „a Szovjetunióban ezt mindig így csinálják” (ismét a *Befejezetlen történelem* 6. előadó által írt részéből, 199.). Az olyan elvont fogalmak, mint „voluntarizmus” és „manipuláció” – a forrás segítségével érzékelhető közelségbe kerülnek.

Kádár személyisége. „...Én, akinek erősen negatív véleménye van Kádár Jánosról, nem tehetem meg, hogy a magam nézőpontját rájuk erőltetem. A megoldás az

* Az előadás teljes szövege elolvasható a <http://www.tte.hu/egyezzunkki/> honlapon.